

PASSA PORTA LEZING 2011

door **Javier Cercas**

DE WAARHEID VAN DE VAMPIER

1

In 1991 verklaarde Saul Bellow, een van de laatste serieuze schrijvers die het woord 'ziel' konden schrijven zonder in lachen uit te barsten, het volgende: 'In mijn jeugd was de literatuur een integraal onderdeel van het leven: ze doortrok je hele wezen. Je was geen kenner, geen estheet, geen liefhebber van literatuur. Nee, met de literatuur gaf je vorm aan je leven, het was iets wat je assimileerde, wat deel van je wezen werd, wat het pad vormde naar de bevrijding en de volledige vrijheid.' En hij besluit met: 'Ik denk dat de sfeer van enthousiasme en liefde voor de literatuur, die zo wijd verbreid was in de jaren twintig, in de jaren dertig begon te verdwijnen.' Cynthia Ozick ziet het enigszins anders dan de grote Amerikaanse romancier, want in 1996 schreef ze: 'Elke verwoede lezer zal zijn eigen jeugd wel als een gouden tijd beschouwen waarin de literatuur zich verweeft met het stramien van de wereld.' Misschien heeft Ozick gelijk, misschien heeft Bellow ook gelijk, op zijn manier. Maar wat belangrijk is, –

wat ik vandaag wil benadrukken – is dat ze het geen van tweeën hebben over de gewone lezer: zonder die term te noemen hebben ze het allebei over de vampirische lezer.

Wat is een vampirische lezer? Bellow zegt het heel duidelijk: niet de lezer die leest om de tijd te doden of zich te vermaken, niet eens om er wijzer van te worden. Dat is allemaal geweldig, maar de vampirische lezer leest om een heel andere reden: hij leest om te overleven. Je zou zelfs kunnen zeggen dat de vampirische lezer in feite geen boeken leest: hij klopt ze uit, hij beent ze uit, hij rukt er de ingewanden uit, hij zuigt het bloed eruit, hij rooft hun ziel – hij wil geen boeken lézen, hij wil de boeken zĳn, hij wil dat de boeken die hij leest, zoals Bellow zegt, ‘deel worden van zijn wezen’. Die moorddadige slachtpartij is over het algemeen afschrikwekkend om aan te zien en daarom wil de vampirische lezer er liefst geen getuigen bij hebben, alsof het de intiemste daad van zijn intiemste wezen betreft, en daarom is de vampirische lezer ook over het algemeen een slechte recensent (hij wordt te veel in beslag genomen door het verorberen van de ingewanden van het boek om er een mening over te hebben), maar hij is niet noodzakelijk een slecht criticus, hoewel het vrijwel altijd, aangezien het boek een deel van hemzelf is geworden, moeilijk zal zijn om uit te maken of wat hij zegt over het boek gaat of over hemzelf. Kortom: dit type lezer leest in feite omdat hij op zoek is naar verlossing – een woord dat al vijftig jaar lang vrijwel onmogelijk neer te schrijven is zonder in lachen uit te barsten.

Wanneer wordt de vampirische lezer geboren? Hoe wordt hij geboren? Mijn indruk is dat de vampirische lezer in de puberteit wordt geboren, het laatste stadium in het leven waarin je nog gelooft dat verlossing mogelijk is. De verhalen over het hoe verschillen sterk, maar ze hebben één ding gemeen: ze zijn allemaal ridicuul. Ik schaam me diep, maar ik zal u toch mijn verhaal vertellen, in de hoop dat mijn voorbeeld een aansporing zal zijn voor mijn soortgenoten om uit de kast te komen. Ik was destijds veertien of vijftien en, binnen mijn vermogens, een normaal persoon. Ik was

ook een opgewekte en argeloze lezer. Ik had de pech die zomer verliefd te worden, en toen ik van vakantie thuiskwam, wilde ik me alleen nog maar aan de koepel van de kathedraal van Gerona verhangen. Het was een zwaarwichtig moment dat ik te boven probeerde te komen met het meest zwaarwichtige boek waar ik thuis de hand op kon leggen, en het ongeluk wilde dat het *San Manuel Bueno, mártir* was, van don Miguel de Unamuno, een beroemde Spaanse schrijver uit de twintigste eeuw. Zoals degenen die het boek kennen zullen weten gaat het om een religieuze, zieltogende, slecht geschreven en uiterst verwarde roman, die ik niettemin las of mijn leven ervan afhing en waar ik zo van in de knoop raakte dat ik in een paar dagen tijd het katholieke geloof afzwoer en me overgaf aan de alcohol, de tabak en de bandeloosheid. Daarmee nog niet tevreden las ik in de volgende maanden alle, of bijna alle, boeken van don Miguel, die me volkomen van mijn ankers sloegen, een toestand waarvan ik nog steeds niet ben hersteld. Dat is mijn tragische verhaal, en ik vrees dat de verhalen van mijn soortgenoten niet erg verschillend zullen zijn. Natuurlijk lazen we daarna betere boeken dan die van don Miguel, maar het kwaad was geschied. En bovendien valt de arme don Miguel au fond niets te verwijten, want als hij het niet was geweest, dan een ander wel, want als iemand het bloed uit een boek zuigt, dan wil hij alleen nog maar boekenbloed zuigen. Was het een vergissing? Het zou kunnen. Of tenminste, dat denken die ultramodernen, die zich erop beroepen dat ze geen romans lezen en elke keer een sprongetje van vreugde maken als ze horen over het einde van het gedrukte boek en zich een breuk lachen om de val waarin wij provinciaaltjes uit de jaren zestig zijn getrapt, wij die ons, zo zeggen zij, aan de literatuur wijdden omdat we ons niet aan echte grote dingen konden wijden – aan de politiek, aan de oorlog, aan de televisie, aan de film, aan de journalistiek – en die, nog steeds volgens hen, geloofden dat we van de literatuur groter, blonder en beter konden worden, terwijl we nog steeds even klein en donker zijn en almaar slechter worden. Bellow dacht dat

omstreeks de jaren dertig de literatuur ophield een factor van belang te zijn. Ozick denkt dat ze nog steeds een factor van belang is, maar niet meer in die mate als vroeger. En ik weet eerlijk gezegd niet wat ik moet denken. Maar wat ik wel weet is dat er nog steeds vampirische lezers rondlopen, mensen die in staat zijn zich aan elke zin over te leveren en met elke pagina hun leven op het spel te zetten, omdat ze nog steeds het gevoel hebben dat de literatuur de beste manier is om het leven rijker, gelaagder, intenser en waarachtiger te maken, nachtelijke wezens die overleven door het bloed van anderen te drinken, even vast overtuigd als de rest van de wereld dat ze de verlossing niet zullen bereiken, maar vastbeslotener dan vrijwel iedereen om hun huid duur te verkopen. Al barsten ze ook in lachen uit.

2

Goed. Waarmee voedt de vampirische lezer zich? Hij leeft op het bloed van anderen, maar wat voor bloed is dat? Waarmee wil hij zich verlossen, hoewel hij weet dat verlossing onmogelijk is? Het antwoord lijkt me voor de hand liggend: met de waarheid. Staat u mij toe hier tussen haakjes te zeggen dat ik weliswaar een bescheiden vampirische lezer ben, maar dat ik ook een van die nogal ouderwetse types ben die nog geloven dat de waarheid bestaat en dat die een van de nobelste strevingen van de mensheid is. Natuurlijk, ik geloof ook dat je heel erg voorzichtig moet zijn met de grote vaandeldragers van de waarheid. Neem bijvoorbeeld dit zinnetje: 'Wij eisen wettelijke maatregelen tegen degenen die opzettelijk politieke leugens verkopen en via de pers verspreiden'. Wie schreef dit? Een oprecht politicus? Nee: Adolf Hitler, in 1920. En wat betekent dit? Veel, uiteraard, onder andere – en wellicht niet het minst belangrijke – dat we kruisvaarders tegen de leugen moeten wantrouwen, want hameren op de

waarheid verraadt vaak de leugenaar. Rabelais noemde die kruisvaarders *agélastes*, een van het Grieks afgeleid woord dat ‘zij die niet lachen’ betekent, zij die geen gevoel voor humor hebben, de mensen die, zoals Milan Kundera zegt, ‘ervan overtuigd zijn dat de waarheid duidelijk is, dat alle mensen hetzelfde dienen te denken en dat ze precies zo zijn als zij denken dat ze zijn’. Kortom, de waarheid bestaat, maar degene die denkt haar in pacht te hebben kan alleen maar een dwangmatige leugenaar zijn of een fanaticus of een idioot (of alle drie tegelijk): wij, de overigen, beperken ons ertoe haar te belagen, in de immer ijdele hoop dat ze zich ooit zal onderwerpen.

In elk geval is de waarheid waarmee de vampirische lezer zich voedt niet precies wat we de waarheid plegen te noemen. Het is geen waarheid zonder adjectieven, wil ik maar zeggen: het is een literaire waarheid. Zoals u weet postuleerde Aristoteles het bestaan van twee waarheden: de historische waarheid en de waarheid van de poëzie, ofwel van wat we tegenwoordig ‘literatuur’ noemen. Dat zijn twee antagonistische waarheden: de historische waarheid is een feitelijke waarheid, concreet, specifiek, een waarheid die wil vastleggen wat er met bepaalde personen op een bepaald tijdstip op een bepaalde plaats gebeurde. De waarheid van de literatuur daarentegen is een morele waarheid, abstract, universeel, een waarheid die wil vastleggen wat er op een willekeurig moment en op een willekeurige plaats met alle mensen gebeurt. Die laatste waarheid is de waarheid van de literatuur, de waarheid van de vampier, en een roman of een gedicht schrijven betekent verraad plegen aan de feitelijke, concrete waarheid van de geschiedenis om trouw te zijn aan de morele en universele waarheid van de literatuur, een waarheid die Aristoteles zelf zonder meer superieur achtte aan de historische waarheid. Mario Vargas Llosa heeft dat ‘de kunst van het vertellen van de waarheid van de leugens’ genoemd. Ik van mijn kant zou het – in navolging van de uitspraak die Plutarchus Gorgias in de mond legt en die in vierentwintig eeuwen onmogelijk te verbeteren is

gebleken – ‘de kunst van het bedriegen door middel van de waarheid’ willen noemen. ‘De poëzie’, zegt Gorgias (en ook hij bedoelt ‘de literatuur’), ‘is bedrog, waarbij degene die bedriegt eerlijker is dan degene die niet bedriegt, en waarbij degene die zich laat bedriegen wijzer is dan degene die zich niet laat bedriegen’.

Maar wat is de waarheid van dat bedrog? Wat is de morele waarheid van de literaire leugen? Wat is de waarheid van de waarheid van de vampier? Uiteraard is dat niet één enkele waarheid, het zijn allerlei waarheden, maar ik denk dat ze allemaal iets gemeen hebben. Ik kan het niet beter uitleggen dan met een prozafragment van Antonio Machado, tijdgenoot van Miguel de Unamuno en misschien wel de grootste Spaanse dichter van de twintigste eeuw. Het is een eigenaardig fragment, ik weet niet of ik het een microrelaas of een microdrama of een filosofische mop moet noemen, of gewoon een aporie. Het luidt als volgt:

De waarheid is de waarheid, of ze nu wordt uitgesproken door
Agamemnon of door zijn varkenshoeder.

Agamemnon: Akkoord.

Zijn varkenshoeder: Ik ben niet overtuigd.

Laten we om te beginnen vaststellen – daar hoeft geen misverstand over te bestaan – dat er in dit fragment twee homerische personages aan het woord zijn: één uit de *Ilias* (Agamemnon, koning van Mycene) en één uit de *Odyssee* (Eumaios, de trouwe varkenshoeder van Odysseus), en laten we eraan toevoegen dat er minstens twee interpretaties mogelijk zijn. Twee tegengestelde interpretaties. Eerste interpretatie. Volgens deze onderwerpt Agamemnon zich nederig aan het primaat van de waarheid, of het hem nu goed of slecht lijkt, of het hem nu uitkomt of niet (‘Akkoord,’ zegt hij). De varkenshoeder verwerpt daarentegen zuinigjes het primaat van de waarheid (‘Ik ben niet overtuigd,’ zegt hij), want hij accepteert alleen de waarheid die hem goed uitkomt, niet die waarvan hij weet dat ze waar is. Deze interpretatie is epistemologisch: ze stelt tegenover het belangeloze

filosofisch absolutisme van Agamemnon – hier een rechtschapen, billijk man die eerlijk spel wil spelen – het baatzuchtige relativisme van de varkenshoeder – hier een leperd, een doodgewone oplichter, die weigert een onweerlegbare filosofische waarheid te aanvaarden. Tweede interpretatie. Alsof hij Lewis Carroll heeft gelezen en net als Humpty Dumpty weet dat woorden een meester hebben, alsof hij Walter Benjamin heeft gelezen en weet dat het altijd de overwinnaars zijn die de geschiedenis schrijven, verklaart de varkenshoeder – hier een dwarsligger die de officiële lezing niet voor zoete koek slikt – zich een rebel door de waarheid die de macht verkondigt niet te accepteren ('Ik ben niet overtuigd,' zegt hij). Agamemnon daarentegen omarmt die zelfde waarheid zonder voorbehoud, omdat het zijn waarheid is, de waarheid die hij zelf – hier de vleesgeworden macht, een tiran met een zekere beschaving maar zonder scrupules – als de enige waarheid heeft opgelegd. Deze tweede interpretatie is linguïstisch en, in laatste instantie, historisch-politiek: de waarheid is alleen die welke de macht (dat wil zeggen koning Agamemnon) als de waarheid afkondigt en daarom is het legitiem en noodzakelijk om haar aan te vechten, zoals de varkenshoeder doet. Ik weet niet welke van de twee interpretaties de juiste is (ik weet niet eens óf er wel een juiste interpretatie is), maar wat ik wel weet is dat de eerste interpretatie een rechtvaardiging inhoudt van de feitelijke waarheid – dat wil zeggen de historische waarheid – en dat de tweede een rechtvaardiging inhoudt van de literaire waarheid, want die waarheid is een waarheid die weigert zich te voegen naar de waarheid die door de meesters van het woord wordt opgelegd, door degenen die de macht bekleden.

Eén ding staat vast: de authentieke literatuur is, helemaal in de geest van Passa Porta, een paspoort tussen individuen en culturen. Maar wil dit paspoort functioneren, wil het geldig zijn, zodat we er de grenzen mee kunnen overschrijden die de macht opwerpt, dan moet de literatuur vóór alles iets anders zijn – dan moet ze het opstandige woord zijn. En daarvoor

kan ze zich alleen maar aansluiten bij de ongehoorzaamheid van de varkenshoeder, in zijn strijd tegen de heimelijke of manifest opgelegde tirannie van zijn meester. Het gaat om een ongelijke strijd, wellicht bij voorbaat verloren, want de varkenshoeder is, net als de schrijver, alleen maar een vruchtgebruiker van het woord en niet de eigenaar. Maar het is onmogelijk geen sympathie op te vatten voor de slinkse, ironische, vermetele, gewiekste, vrolijke en brutale moed waarmee hij het hypocriete, arrogante, heftige, leugenachtige en plechtige cynisme van Agamemnon te lijf gaat. Die waarheid behoort toe aan de kruisvaarders van de waarheid, aan de agélastes van Rabelais, aan de bedriegers en de oplichters en de machtigen. Tegen die waarheid strijdt de waarheid van de vampier, de enige die vorm kan geven aan het leven, de enige die, heel vaak juist door middel van de lach, een waarachtig pad van totale bevrijding en vrijheid kan openen, de enige die in staat is zin te geven – of althans een voorlopige schijn van zin – en dus verlossing, of althans een voorlopige schijn van verlossing. Om ons tegen die valse waarheid te keren schrijven we literatuur.

Vertaling: Jos den Bekker

Lezing ter gelegenheid van de seizoensopening 2011 van het internationaal literatuurhuis Passa Porta, Brussel, 22.09.2011

www.passaporta.be

ORG: PASSA PORTA, HET BESCHRIJF, ENTREZ LIRE

